

Suvianna Hakalehto

LAPSIOIKEUDEN
PERUSTEET

Alma Talent
Helsinki 2018

Juridica-kirjasarjan 34. teos
Copyright © Alma Talent Oy ja tekijä
Yhteistyössä Lakimiesliiton Kustannus
Kannen suunnittelu: Lauri Karmila
Taitto: NotePad

ISBN 978-952-14-3004-6
ISBN 978-952-14-3005-3 (verkkokirja)
ISSN 1459-7535

BALTO print
Liettua 2018

Anna palautetta kirjasta: protoimitus@almamedia.fi

ALKUSANAT

Ajatus alaikäisille kuuluvista oikeuksista on nykyisin yleisesti hyväksyty, ja se on vahvistettu myös kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa sekä perustuslain tasolla. Toisinaan kuitenkin saattaa olla epäselvää, mitä lasten oikeuksilla tietyssä toimintaympäristössä tai tilanteessa tarkemmin ottaen tarkoitetaan, miten alaikäisten oikeudet poikkeavat täysi-ikäisten oikeuksista ja mitä oikeuksista seuraa käytännön tasolla. Näitä kysymyksiä tarkastellaan tässä oppi- ja käsikirjaksi tarkoitettussa teoksessa, jollaiselle ilmeni tarvetta ryhdyttyäni Itä-Suomen yliopistossa opettamaan lapsioikeutta, perheoikeutta, koulutusoikeutta ja terveydenhuolto-oikeutta.

Kirja on perusesitys eräistä lapsen oikeudellisen aseman kannalta keskeisistä kysymyksistä. Vaikka kaikki ihmisoikeussopimukset soveltuvat myös alaikäisiin, lähestymistapa lasten oikeuksiin ankkuroituu tässä kirjassa erityisesti YK:n lapsen oikeuksien sopimukseen, johon alaikäisen oikeudellisen aseman tarkastelussa on kansallisen lainsäädännön ohella välttämätöntä perehtyä.

Olen kiitollinen viime vuosiin sisältyneistä lukemattomista kohtaamisista opiskelijoiden, lasten ja nuorten parissa toimivien ammattilaisten, lainsäädäntötyössä ja julkishallinnossa toimivien henkilöiden sekä järjestötoimijoiden kanssa. Kiitän lapsioikeussiskojeni ja -veljiäni Lapsioikeusjuristit ry:ssä sekä muita tutkijaystäviäni henkisestä tuesta ja inspiroivista keskusteluista. Jotkut heistä ovat ystävällisesti komment-

toineet käsikirjoitukseni osia, mistä erityinen kiitos! Kiittää tulee myös lapsiani ja heidän ystäviään, joiden kanssa olen kotipiirissä saanut käydä antoisia keskusteluja. Yli kahdenkymmenen vuoden taipaleeni huoltajana päättyy lähiaikoina, sillä kuopuskin on kohta siirtymässä lapsen oikeuksien sopimuksen soveltamisalan ulkopuolelle.

Kymmenen vuotta sitten tähän aikaan viimeistelin väitöskirjaani kustannustoimittaja *Taija Haapaniemen* avustuksella. Minulla oli suuri ilo ja kunnia saada hänet mukaan myös tähän projektiin – lämmin kiitos! Taijan huumorintajuisella, kannustavalla ja päättävällä toimitajanotteella on ollut keskeinen merkitys kirjoitusprosessin vaiheissa. Syvä kiitos kuuluu myös sisältöpäällikkö *Arja Lappeteläiselle*, joka on ollut ihailtavan kärsivällinen kirjaprojektini siirtyessä tulevaisuuteen useammin kuin laki sallii.

Omistan tämän kirjan *Esalle, Kirsille, Merikelle ja Reetalle*.

Joensuussa lapsen oikeuksien päivänä 20.11.2018

Suvianna Hakalehto

SISÄLLYS

ALKUSANAT	V
LYHENTEET	XVII
JOHDANTO	I
1 Kirjan näkökulma lasten oikeuksiin	1
2 Sosiaalisesta ongelmasta oikeuksien haltijaksi	3
3 Kirjan sisällöstä	5
LAPSIOIKEUDEN LÄHTÖKOHTIA	9
I LAPSIOIKEUS OIKEUDENALANA	11
1 Mitä lapsioikeus on?	11
2 Lapsioikeus oikeudenalajaottelussa	14
3 Lapsioikeuden normipohja	16
3.1 Kansainväliset velvoitteet	16
3.2 Kansallinen lainsäädäntö	21
4 Lapsioikeudellinen tutkimus	24
II LAPSEN OIKEUDELLINEN ASEMA	28
1 Lapsi oikeussubjektina	28
2 Oikeusfilosofinen kysymys lapsesta oikeuksien haltijana	31
3 Lasten velvollisuuksista	33

III	LAPSEN OIKEUKSIEN SOPIMUS	35
1	Lapsen oikeuksien sopimus ihmisoikeussopimuksena	35
2	Ketkä ovat lapsia lapsen oikeuksien sopimuksessa?	37
3	Lapsen oikeuksien sopimuksen sisällöstä	38
4	Lapsen oikeuksien sopimuksen yleisperiaatteet	42
4.1	Oikeus kehitykseen	42
4.2	Oikeus syrjimättömyyteen	44
4.3	Osallisuus	47
4.4	Lapsen edun ensisijaisuus	50
5	Lapsen vanhemmat lapsen oikeuksien sopimuksessa	54
6	Lapsen oikeuksien sopimuksen täytäntöönpano	57
7	Lapsen oikeuksien sopimuksen kansainvälinen valvonta	60
8	Lapsen oikeuksien sopimuksen sitovuus ja soveltaminen kansallisella tasolla	63
9	Lapsen oikeuksien komitean Suomelle antama palaute	66
IV	LAPSIOIKEUDEN KESKEISET PERIAATTEET	71
1	Periaatteet suomalaisessa lapsioikeudessa	71
2	Perheyhteyden periaate	73
3	Suojeluperiaate	78
4	Yhdenvertaisuusperiaate	84
5	Osallisuusperiaate	89
6	Lapsen edun ensisijaisuuden periaate	96
7	Lasten oikeusturvan periaate	104
8	Lopuksi	110

LAPSEN OIKEUDET PERHEESSÄ	113
I LÄHTÖKOHTIA	115
II LAPSEN VANHEMMAT	119
I Oikeudellinen vanhemmuus	119
2 Lapsen äiti	120
2.1 Uusi äitiyslaki	120
2.2 Äitiyden toteaminen synnyttämisen perusteella	122
2.3 Äitiyden selvittäminen	122
2.4 Äitiyden tunnustaminen	123
2.5 Äitiyden kumoaminen	124
3 Lapsen isä	125
3.1 Isyyttä koskevan sääntelyn lähtökohtia	125
3.2 Lapsen osallisuus isyysasiassa	127
3.3 Isyyden määräytyminen	129
3.4 Isyyden selvittäminen	131
3.5 Isyyden tunnustaminen	133
3.6 Isyyden vahvistaminen maistraatissa	135
3.7 Isyyden vahvistaminen oikeudenkäynnissä	136
3.8 Isyyden kumoaminen	138
3.9 Lapsen oikeuksista korkeimman oikeuden isyysratkaisuihin	140
III ADOPTIO	144
I Adoptio ja sen tarkoitus	144
2 Kansainvälisen adoption erityispiirteistä	146
3 Adoptiovanhemmat	148
4 Adoption vahvistamisen edellytykset	149
4.1 Adoption lapsen edun mukaisuus	150
4.2 Adoptioneuvonta	152
4.3 Lapsen vanhempien suostumus	153
4.4 Korvausten maksamisen kieltö	154

5	Lapsen osallisuus adoptiossa	155
5.1	Lapsen näkemyksen selvittäminen	155
5.2	Adoptoitavan lapsen suostumus	156
6	Adoption vahvistaminen	157
7	Yhteydenpito-oikeuden vahvistaminen	157
8	Erityistilanteita	158
8.1	Lupa ilman palvelunantajaa tapahtuvaan adoptioon	158
8.2	Itsenäinen adoptio	158
8.3	Ulkomaisen adoption tunnustaminen ilman eri vahvistusta	160
8.4	Ulkomaisen adoption tunnustaminen päteväksi jälkikäteen	161
IV	LAPSEN JA VANHEMMAN VÄLINEN OIKEUSSUHDE	162
1	Oikeussuhteen erityispiirteitä	162
2	Huoltajan velvollisuudet	166
3	Huoltajan oikeudet	169
4	Lapsen oikeudet ja velvollisuudet	170
5	Lapsen altistuminen väkivallalle perheessä	174
V	LAPSEN HUOLTO JA ASUMINEN	178
1	Lapsenhuoltolain uudistuksesta	178
2	Lapsen huolto	179
3	Lapsen huoltajat	182
3.1	Ketkä ovat lapsen huoltajia?	182
3.2	Huoltomuodot	183
3.3	Oheishuoltajan tai sijaishuoltajan määrääminen	184
3.4	Huostaanotetun lapsen huolto	185
4	Lapsen asioita koskeva päätöksenteko	186
4.1	Huoltajien päätösvalta	186
4.2	Huoltajien vastuun jakautuminen	187

4.3	Lapsen näkemysten selvittäminen ja huomioon ottaminen perheessä	189
5	Lapsen huoltoon liittyviä keskeisiä kysymyksiä	191
5.1	Lapsen nimi	191
5.2	Lapsen kansalaisuus	194
5.3	Lapsen asuinpaikka	195
5.4	Lapsen oppivelvollisuuden suorittamisesta huolehtiminen	197
5.5	Lapsi terveydenhuollon asiakkaana	197
5.6	Lapsen uskonto ja huoltajien oikeus kasvattaa lasta uskontoonsa	199
5.7	Lapsen passi	201
6	Lapsikaappaukset	202
VI	TAPAAMISOIKEUS	204
1	Tapaamisoikeus lapsen oikeutena	204
2	Tapaamisoikeuden toteuttaminen	206
3	Lapsen näkemysten huomioon ottaminen	208
4	Tuetut ja valvotut tapaamiset	211
5	Tapaamisoikeuden epääminen	213
VII	PÄÄTÖKSENTEKO JA TÄYTÄNTÖÖNPANO HUOLTO- JA TAPAAMISASIASSA	216
1	Lähtökohtia	216
2	Huollosta, asumisesta ja tapaamisoikeudesta sopiminen	217
3	Huoltoriita tuomioistuimessa	219
4	Lapsen asema huolto- ja tapaamisasian tuomioistuinkäsittelyssä	222
5	Huoltoriitojen sovittelu	226
6	Huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen tai sopimuksen täytäntöönpano	227

VIII	LAPSEN OIKEUS ELATUKSEEN	231
1	Lapsen elatus	231
2	Elatusapu	233
3	Elatusavusta sopiminen ja päättäminen	234
4	Elatusavun suuruus	235
5	Lapsen etu elatusasiassa	236
6	Elatusavun muuttaminen	237
7	Koulutusavustus	238

LAPSEN OIKEUDET HALLINNOSSA JA PALVELUISSA **241**

I	LAPSI HALLINTO-OIKEUSSUHTEESSA	243
1	Lapsioikeuden periaatteista julkishallinnossa	243
2	Julkishallinnon toiminta	246
3	Julkishallinto toimintaympäristönä	248
4	Hallinto-oikeussuhteen erityispiirteet	249
5	Lapsiystävällinen hyvä hallinto	252
6	Oikeusturvakeinot	259
II	LAPSEN OIKEUDET VARHAISKASVATUKSESSA	263
1	Mitä varhaiskasvatuksella tarkoitetaan?	263
2	Varhaiskasvatuksen normipohja	266
3	Varhaiskasvatuksen tavoitteet	268
4	Lapsen oikeudellinen asema varhaiskasvatuksessa	270
5	Oikeus saada varhaiskasvatusta	272
6	Lapsen edun ensisijaisuus	277
7	Lapsen huoltajat	278
8	Turvallisuus varhaiskasvatuksessa	280

9	Lasten osallisuus	285
10	Yhdenvertaisuus	287
11	Oikeus opetukseen	289
12	Lapsen oikeus tukeen	290
13	Lopuksi	292
III	LAPSEN OIKEUDET KOULUSSA	294
1	Oppilaan oikeuksien normipohja	294
2	Koulutuksen tavoitteet	297
3	Lapsen edun ensisijaisuus	298
4	Yhdenvertaisuus	300
5	Oppilaan oikeudellinen asema opetustoimessa	302
5.1	Oppivelvollisuuden merkitys	302
5.2	Oppilaan velvollisuudet	304
6	Oppilaan ja huoltajien osallisuus	307
6.1	Oppilaan osallisuus	307
6.2	Koulun yhteistyö huoltajien kanssa	311
7	Oikeus opetukseen	312
7.1	Lähtökohtia	312
7.2	Erityiset opetusjärjestelyt	315
7.3	Oikeus ihmisoikeuskasvatukseen	316
7.4	Opetuksen maksuttomuus	317
8	Oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön	320
8.1	Lapsen oikeus suojeluun	320
8.2	Perusopetuslain turvallisuutta koskeva säätely	321
8.3	Kiusaaminen koulussa	322
9	Oppimisen tuki	324
10	Oikeus koulumatkaetuuteen	328
11	Oikeus opiskeluhooltoon	331
12	Kurinpito koulussa	333
12.1	Kurinpitotoimet ja ojentaminen perusopetuslaissa	333

12.2	Oikeus ottaa oppilaalta haltuun esineitä tai aineita ja tarkastaa tavaroita	337
13	Perus- ja ihmisoikeuksien toteuttamisesta koulussa	341
13.1	Lähtökohtia	341
13.2	Oikeus henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen	342
13.3	Oikeus yksityisyyteen	343
13.4	Uskonnonvapaus	344
13.5	Sananvapaus	347
13.6	Oikeus lepoon, leikkiin ja vapaa-aikaan	348
14	Lopuksi	349
IV	LAPSEN OIKEUDET TERVEYDENHUOLLOSSA	351
1	Lapsen oikeus terveyteen	351
1.1	Terveydenhuolto ja oikeus terveyteen	351
1.2	Terveydenhuoltoa sääntelevä normisto	353
1.3	Eryteisesti lapsille ja nuorille suunnatut terveystalvelut	355
2	Terveysoikeuden periaatteet	356
3	Lapsen edun ensisijaisuus	357
4	Lapsi potilaana	360
4.1	Alaikäisen erityisasema terveydenhuollossa	360
4.2	Hoitoonpääsy ja joutuisuus	361
5	Lapsen osallisuus	363
5.1	Lapsen näkemyksen selvittäminen	363
5.2	Itsemääräämisoikeus	364
5.3	Lapsen oikeus kieltää terveydentilaa ja hoitoa koskevien tietojen luovuttaminen	366
6	Lapsiystävällisen terveydenhuollon elementtejä	367
7	Huoltajan velvollisuudet ja päätösvalta lapsen terveydenhuollossa	371
8	Alaikäinen mielenterveyspotilaana	374
9	Alaikäisiin kohdistuva lääketieteellinen tutkimus	376

10	Alaikäisiin kohdistuvan kaltoinkohtelun tunnistaminen	377
11	Lopuksi	379
V	LAPSEN OIKEUDET LASTENSUOJELUSSA	382
1	Mitä lastensuojelu on?	382
2	Lastensuojelun normipohja	384
3	Lastensuojelun periaatteet	386
3.1	Lastensuojelun keskeiset periaatteet lastensuojelulaissa	386
3.2	Lapsioikeuden periaatteet lastensuojelussa	388
4	Lastensuojeluilmoitus	391
5	Lapsen edun ensisijaisuus	392
6	Lapsen osallisuus	395
6.1	Osallisuuden lähtökohtia	395
6.2	Lapsen mielipiteen selvittäminen ja huomioon ottaminen	398
6.3	Lapsen kuuleminen	400
6.4	Lapsen edunvalvoja ja avustaja	402
7	Toimenpiteet lastensuojelussa	404
7.1	Lastensuojelun tarpeen selvittäminen ja asiakkuuden alkaminen	404
7.2	Avohuollon tukitoimet	405
7.3	Huostaanotto	407
7.4	Huostaanoton lopettaminen	410
7.5	Kiireellinen sijoitus	411
7.6	Jälkihuolto	412
8	Sijaishuolto	413
9	Kodin ulkopuolelle sijoitetun lapsen oikeus pitää yhteyttä läheisiinsä	417
9.1	Yhteydenpito-oikeus	417
9.2	Yhteydenpidon rajoittaminen	418
10	Rajoitustoimet lastensuojelussa	420
11	Lopuksi	425

KOHTI LASTEN OIKEUKSIEN TEHOKKAAMPAA TOTEUTUMISTA	429
1 Lapsen erityinen oikeudellinen asema	429
2 Lasten oikeuksien toteutumisten haasteita	430
3 Lapsioikeuden jännitteitä	433
3.1 Osallisuuden ja suojelun välinen jännite	433
3.2 Suojelun ja perheyhteyden välinen jännite	434
3.3 Lapsen oikeusturvan suhde perheyhteyteen ja suojeluun	435
3.4 Lapsen edun ja muiden intressien välinen jännite	436
4 Lopuksi	437
OHEISLUKEMISTOA	440
OIKEUSTAPAUSHAKEMISTO	466
ASIAHAKEMISTO	469